YOSH HARBIY XIZMATCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH VA MAS'ULIYAT HISSINI RIVOJLANTIRISH

Saidov Feruz
Osiyo xalqaro universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.24416138

Annotatsiya. Ushbu tezisda yosh harbiy xizmatchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmasi va mas'uliyat hissini shakllantirishning nazariy asoslari, unga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillar hamda harbiy jamoada qo'llash mumkin bo'lgan amaliy pedagogik yo'llar tahlil qilinadi. Muallif zamonaviy jang maydoni sharoitida qaror qabul qilish vakolatining quyi bo'g'inlarga ko'chib borayotganini inobatga olib, intizom va tashabbuskorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, mas'uliyat, harbiy tarbiya, tashabbuskorlik, harbiy intizom, komandir, refleksiya, qaror qabul qilish, kasbiy shakllanish.

Kirish

Bugungi kunda davlat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash faqat zamonaviy qurol-yarog' va texnika bilan cheklanib qolmaydi. Har qanday tizimning haqiqiy kuchi uni boshqarayotgan va unda xizmat qilayotgan insonlarning salohiyati bilan belgilanadi. Ayniqsa, armiya safiga endigina qo'shilgan yosh harbiy xizmatchilarning qanday fikrlashi, o'z harakatlari uchun qay darajada javob berishga tayyorligi qo'shinlarning jangovar shayligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda Qurolli Kuchlarni isloh qilish, harbiy ta'lim tizimini takomillashtirish va harbiy xizmatning nufuzini oshirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda shaxsiy tarkibni faqat buyruqni ijro etuvchi sifatida emas, balki vaziyatni tushunadigan, muqobil yechimlarni taroziga soladigan va natija uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladigan faol sub'ekt sifatida tarbiyalash ustuvor vazifaga aylandi.

Shu bilan birga, amaliyot ko'rsatadiki, maktab yoki oliy ta'lim muassasasidan to'g'ridan-to'g'ri harbiy muhitga tushgan yoshlarning bir qismi qat'iy tartib sharoitida tashabbus ko'rsatishdan tiyiladi, xatoga yo'l qo'yishdan cho'chiydi yoki aksincha, mas'uliyatni boshqalarga yuklashga moyil bo'ladi. Mazkur ziddiyatni bartaraf etish – ya'ni intizomni buzmagan holda mustaqil fikrlashni rag'batlantirish – harbiy pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Tezisning maqsadi yosh harbiy xizmatchilarda mustaqil fikrlash va mas'uliyat hissini rivojlantirishning mazmunini ochib berish, bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda harbiy qism sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan samarali yo'nalishlarni asoslashdan iborat.

1. Mustaqil fikrlash va mas'uliyatning harbiy faoliyatdagi mohiyati

Mustaqil fikrlash deganda shaxsning tayyor xulosalarga tayanib qolmasdan, mavjud ma'lumotlarni o'zi tahlil qilishi, ularning ishonchliligini baholashi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashi va shu asosda asoslangan qarorga kelish qobiliyati tushuniladi. Harbiy sohada bu tushuncha o'ziga xos mazmun kasb etadi: bu yerda mustaqillik o'zboshimchalik bilan emas, balki qo'yilgan vazifaning maqsadini chuqur anglash va uni o'zgaruvchan sharoitda eng maqbul usulda bajarish ko'nikmasi bilan uzviy bog'liq.

Mas'uliyat hissi esa insonning o'z xatti-harakati, qarori va uning oqibatlari uchun ichki javobgarlikni his etishi, burchni tashqi nazoratsiz ham ado etishga tayyorligidir. Psixologiya fanida mas'uliyat ko'pincha

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ikki ko‘rinishda talqin etiladi: tashqi nazorat va jazo qo‘rquvi bilan bog‘liq tashqi mas’uliyat hamda shaxsning qadriyatlari, vijdoni va e’tiqodiga asoslangan ichki mas’uliyat. Yosh askar va serjantlarni tarbiyalashda asosiy maqsad aynan ikkinchi turdagi, ya’ni ichdan kelib chiqadigan mas’uliyatni shakllantirishdir.

Ushbu ikki sifat bir-birini taqozo etadi. Mas’uliyatsiz mustaqillik tavakkalchilik va tartibsizlikka olib kelishi mumkin bo‘lsa, mustaqil fikrlashdan mahrum mas’uliyat faqat ko‘r-ko‘rona ijro bilan cheklanadi va kutilmagan vaziyatda harbiy xizmatchini ojiz qoldiradi. Shu sababli ularni alohida-alohida emas, yagona kasbiy-shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy qurolli to‘qnashuvlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, jang harakatlari tobora tarqoq, dinamik va axborotga boy tus olmoqda. Aloqa uzilishi, elektron to‘siqlar, tezkor o‘zgaruvchan vaziyat sharoitida kichik bo‘linma komandiri, hatto oddiy askar ham yuqori boshliqning ko‘rsatmasini kutmasdan, umumiy niyatga mos ravishda harakat qilishiga to‘g‘ri keladi. Ko‘plab xorijiy armiyalarda “vazifali boshqaruv” deb ataladigan yondashuvning keng tarqalgani ham aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan. Bunday sharoitda mustaqil fikrlaydigan va o‘z qarori uchun javob bera oladigan harbiy xizmatchi bo‘linmaning eng qimmatli resursiga aylanadi.

2. Yosh harbiy xizmatchilar shaxsining shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar

Yosh harbiy xizmatchilar, odatda, 18–25 yosh oralig‘idagi shaxslar bo‘lib, bu davr psixologiyada shaxsiy o‘zlikni anglash, hayotiy yo‘nalishni tanlash va mustaqil qarorlar qabul qilishni o‘rganish bosqichi sifatida qaraladi. Ularning qadriyatlar tizimi hali to‘liq qaror topmagan, shu bois xizmat davrida olingan tajriba keyingi butun hayotiga sezilarli iz qoldiradi. Bu holat tarbiyaviy ta’sir uchun qulay imkoniyat yaratadi, ammo noto‘g‘ri yondashuv salbiy munosabatlarning mustahkamlanishiga ham sabab bo‘lishi mumkin.

Birinchi guruh omillar shaxsning harbiy xizmatgacha bo‘lgan tajribasi bilan bog‘liq. Oilada qaror qabul qilishga jalb etilgan, kichik bo‘lsa-da muayyan vazifalarga javobgar bo‘lgan yoshlar harbiy muhitga tezroq moslashadi. Aksincha, hamma narsasi ota-onasi tomonidan hal qilib berilgan yigitlarda tashabbus ko‘rsatish va xato uchun javob berish qiyinroq kechadi. Ta’lim muassasalarida yod olishga asoslangan an’anaviy o‘qitish ham tanqidiy fikrlash ko‘nikmasining yetarli rivojlanmasligiga ta’sir qiladi.

Ikkinchi guruh omillar harbiy jamoaning ichki muhiti bilan izohlanadi. Bo‘linmada sog‘lom ma’naviy-psixologik iqlim, o‘zaro hurmat va ochiq muloqot mavjud bo‘lsa, yosh askar o‘z fikrini bildirishdan tortinmaydi. Agar jamoada faqat jazo choralariga tayanilsa, har qanday tashabbus shubha bilan qarshi olinsa, xizmatchilar “buyruq berilmagan ishga aralashmaslik” tamoyiliga o‘tib oladi. Natijada formal intizom saqlanib qolgani bilan haqiqiy mas’uliyat pasayadi.

Uchinchi guruh omillar komandirlarning boshqaruv uslubiga taalluqli. Bo‘ysunuvchilarga vazifaning faqat “nima”sini emas, balki “nima uchun”ini ham tushuntiradigan, ularning takliflarini tinglaydigan rahbar o‘z atrofida fikrlaydigan jamoani shakllantiradi. Haddan tashqari mayda nazorat qiluvchi, har bir harakatni o‘zi belgilab beruvchi komandir esa beixtiyor qo‘l ostidagilarning mustaqilligini so‘ndiradi.

To‘rtinchi guruhga axborot muhiti va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirini kiritish mumkin. Bugungi yoshlar katta hajmdagi, ko‘pincha tekshirilmagan ma’lumotlar oqimi ichida ulg‘aymoqda. Bu ularda axborotni saralash, manbaning ishonchliligini baholash va manipulyatsiyani farqlash ko‘nikmasini maxsus rivojlantirishni talab etadi. Harbiy xizmatchi uchun bu nafaqat shaxsiy, balki axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

3. Mustaqil fikrlash va mas’uliyatni rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo‘llari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Olib borilgan nazariy tahlil va harbiy qismlar tajribasini umumlashtirish asosida quyidagi yo‘nalishlarni samarali deb hisoblash mumkin.

Muammoli-vaziyatli mashg‘ulotlar. Jangovar tayyorgarlik va ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlarda tayyor javobi bo‘lmagan, bir nechta yechim variantiga ega vaziyatlarni muhokama qilish xizmatchilarni faol fikrlashga undaydi. Masalan, aloqa uzilgan holatda guruh qanday harakat qilishi, yaradorni evakuatsiya qilish va vazifani bajarish o‘rtasida qanday tanlov qilish kerakligi kabi mavzular yuzasidan bahs yuritish nafaqat bilimni, balki qaror qabul qilish madaniyatini ham shakllantiradi.

Vazifadan keyingi tahlil. Har bir o‘quv mashqi, navbatchilik yoki topshiriq yakunida “nima rejalashtirilgan edi, aslida nima bo‘ldi, nima uchun farq yuzaga keldi va keyingi safar nimani o‘zgartiramiz” degan savollar asosida qisqa tahlil o‘tkazish foydalidir. Bu usulning mohiyati aybdorni izlashda emas, balki xatodan saboq chiqarishda. Muntazam refleksiya yosh xizmatchida o‘z harakatini tanqidiy baholash va natija uchun javobgarlikni tan olish odatini mustahkamlaydi.

Bosqichma-bosqich vakolat berish. Mas’uliyat hissi faqat nazariy suhbatlar orqali emas, real javobgarlik orqali shakllanadi. Shu sababli yangi kelgan askarga dastlab kichik, natijasi aniq ko‘rinadigan vazifalar topshirilib, muvaffaqiyatli bajarilgan sari ularning murakkabligi va mustaqillik darajasi oshirib boriladi. Guruh boshlig‘i o‘rinbosari, texnika uchun mas’ul, o‘quv mashg‘ulotida yordamchi instruktor kabi rollar yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Komanda tarkibida rollarni almashlab turish. Mashqlar davomida bo‘linma ichida rahbarlik vazifasini navbatma-navbat turli xizmatchilarga yuklash ularni vaziyatga boshqaruvchi nigohi bilan qarashga o‘rgatadi. Rahbar o‘rnida bo‘lib ko‘rgan askar keyinchalik buyruqlarning mantiqini yaxshiroq tushunadi va ijrochi sifatida ham ongliroq harakat qiladi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni interaktiv shaklda tashkil etish. Vatanparvarlik, harbiy burch va qasamyodga sadoqat mavzularidagi mashg‘ulotlarni ma’ruza shaklidan munozara, davra suhbati, tarixiy misollar tahlili va loyiha ishlariga o‘tkazish samaraliroq natija beradi. Xizmatchi biror qadriyatni o‘zi muhokama qilib, o‘z so‘zi bilan asoslab berganida u tashqi talab emas, shaxsiy e’tiqodga aylanadi.

Raqamli va simulyatsion texnologiyalardan foydalanish. Kompyuter trenajyorlari, virtual taktik o‘yinlar va simulyatsion dasturlar xavfsiz muhitda turli qarorlarning oqibatini ko‘rish imkonini beradi. Bunday sharoitda xato qilish real zarar keltirmaydi, ammo undan olinadigan saboq juda qimmatli bo‘ladi. Bu esa yoshlarning tavakkal qilishdan qo‘rqmasdan, asoslangan tashabbus ko‘rsatishiga zamin yaratadi.

Rag‘batlantirishning adolatli tizimi. Mustaqil va o‘rinli qaror qabul qilgan, mas’uliyatli yondashuvi bilan ajralib turgan xizmatchilarni jamoa oldida e’tirof etish boshqalar uchun ham ibrat bo‘ladi. Shu bilan birga, vijdonan harakat qilib, lekin kutilgan natijaga erisha olmagan xizmatchini qattiq jazolash o‘rniga, sabablarni birgalikda tahlil qilish tashabbusni so‘ndirmaslikning muhim shartidir.

4. Komandir va tarbiyachi zobitning o‘rni

Yuqorida qayd etilgan usullarning samaradorligi ko‘p jihatdan komandirning shaxsiy namunasiga bog‘liq. Yosh askar avvalo boshlig‘ining xatti-harakatini kuzatadi: u o‘z xatosini tan oladimi, qo‘l ostidagilarning fikrini so‘raydimi, qiyin vaziyatda javobgarlikni o‘z zimmasiga oladimi yoki uni boshqalarga ag‘daradimi. Komandir so‘zi va amali o‘rtasidagi muvofiqlik tarbiyaviy ta’sirning eng kuchli vositasi hisoblanadi.

Komandir buyruq berishda vazifaning umumiy maqsadi va kutilayotgan yakuniy natijani aniq bayon qilishi, uni bajarish usullarini tanlashda esa bo‘ysunuvchilarga ma’lum erkinlik qoldirishi lozim. Bunday yondashuv intizomni zaiflashtirmaydi, aksincha, uni ongli intizomga aylantiradi. Chunki xizmatchi buyruqning ma’nosini tushunganida uni nazorat bo‘lmagan sharoitda ham sidqidildan bajaradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tarbiyachi zobitlar va psixologlar har bir yosh xizmatchining individual xususiyatlarini o‘rganib, ular bilan alohida ishlashi muhim. Ba’zi yoshlar tabiatan tashabbuskor bo‘lib, ularning g‘ayratini to‘g‘ri yo‘naltirish kerak bo‘lsa, boshqalari o‘ziga ishonchsiz bo‘lib, ularni qo‘llab-quvvatlash va kichik muvaffaqiyatlar orqali ruhlantirish talab etiladi. Shuningdek, komandirlarning o‘zlari ham zamonaviy pedagogika va boshqaruv psixologiyasi bo‘yicha muntazam malaka oshirib borishlari maqsadga muvofiq.

Xulosa

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, yosh harbiy xizmatchilarda mustaqil fikrlash va mas’uliyat hissini rivojlantirish zamonaviy armiya oldida turgan strategik vazifalardan biridir. Bu ikki sifat bir-birini to‘ldiradi va faqat birgalikda shakllantirilganda haqiqiy samara beradi: mas’uliyat mustaqillikni tartibga soladi, mustaqil fikrlash esa mas’uliyatni ongli va faol tusga kiritadi.

Mazkur jarayonga xizmatgacha bo‘lgan tarbiya, bo‘linmadagi ma’naviy-psixologik muhit, komandirlarning boshqaruv uslubi va axborot muhiti kabi omillar kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois tarbiyaviy ishlar ham tizimli tarzda, bir nechta yo‘nalishda parallel olib borilishi kerak.

Amaliy jihatdan muammoli-vaziyatli mashg‘ulotlar, vazifadan keyingi tahlil, bosqichma-bosqich vakolat berish, rollarni almashlab turish, interaktiv ma’naviy-ma’rifiy ishlar, simulyatsion texnologiyalar va adolatli rag‘batlantirish tizimi eng istiqbolli vositalar sifatida baholanadi. Ularning muvaffaqiyati esa birinchi navbatda komandirning shaxsiy namunasi va bo‘ysunuvchilarga bo‘lgan ishonchiga bog‘liq.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda harbiy qismlarda tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, yosh xizmatchilarning mustaqil fikrlash darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda komandirlar uchun tegishli uslubiy tavsiyalar tayyorlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2002.
3. O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi. – Toshkent, 2018.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. – Moskva, 1934.
6. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
7. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
8. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Upper Saddle River: Pearson, 2006.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.